

STRATONIKEIA VE LAGINA 2023 YILI ÇALIŞMALARI

Bilal SÖĞÜT *

Muğla ili, Yatağan ilçesi, Eskişehir Mahallesi'nde yer alan Stratonikeia Antik Kenti'nde ve Turgut Mahallesi'nde bulunan Lagina Hekate Kutsal Alanı'nda 2023 yılında kazı, konservasyon ve restorasyon çalışmaları ile rölöve, restitüsyon ve restorasyon çizimleri yapılmıştır. Bunlara ilave olarak farklı dönemlere tarihlenen yapıların temizliği, mimari blokların tasnifi ve çevre düzenlemesi ile ilgili faaliyetler de gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmaların bir bölümü Muğla Müze Müdürlüğü başkanlığında, bir bölümü ise Bakanlık Yetkili Uzmanları ile yürütülmüştür¹. Çalışmalar farklı üniversitelerden öğretim elemanı, uzman ve öğrencilerin yanı sıra işçilerden oluşan bir ekip ile birlikte yapılmıştır². Bu yılki çalışmalar, ağırlıklı olarak Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Muğla Valiliği Yatırım ve İzleme Koordinasyon Başkanlığı, Türk Tarih Kurumu, Yatağan Belediyesi, Pamukkale Üniversitesi ve Türkiye İş Bankası tarafından maddi olarak desteklenmiştir³.

Stratonikeia ve Lagina'da gerçekleştirilen kazı, konservasyon ve restorasyon çalışmalarının dışında, kent içinde ve müzelerde Stratonikeia buluntusu eserler ile ilgili tez ve yayına yönelik olarak katalog çalışmaları ve araştırmalar da yapılmıştır⁴.

1 Stratonikeia Çalışmaları

Bu yıl içerisinde Batı Sütunlu Cadde, *gymnasion*, *tiyatro* ve Roma Hamamı-1 ile Kuzey ve Batı caddelerinin birleşme noktasında kazı, konservasyon ve *anastylosis*e yönelik alan düzenleme çalışmaları yapılmıştır. Bunlara ilave olarak köy meydanında⁵ rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerinin hazırlanması ve bunlara yönelik revizyon projeleri ile ilgili çizim çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Çizim 1). Köy meydanında, kamulaştırılması tamamlanmış olan dükkanlar ve evlerin rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerinin yanı sıra Marangoz Muhsin Saygın evi ile Mehmet Eskişar dükkanlarından birisinin (Dükkan-2, tütün deposu)

* Prof. Dr. Bilal Söğüt, Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Pamukkale-Denizli/TÜRKİYE, E-mail: bsogut@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0171-318X.

¹ Çalışmalarımız 2 Ocak – 16 Mart 2023 tarihlerinde Muğla Müzesi ile birlikte restorasyon, çizim ve temizlik çalışmaları olarak gerçekleştirilmiştir. Sonrasında 16 Mart 2023 tarihinden itibaren kazılar da başlamış ve Bakanlık Yetkili uzmanları olarak; İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Bölge Laboratuvarı Müdürlüğü'nden Avni Tarık Güçlütürk, Karabük Müzesi'nden Sinem Çelik ve İzmir Müzesi'nden Şebnem Güllüsaç çalışmalarımıza katılmışlardır.

² Bu yıl Denizli Pamukkale, Konya Selçuk, Aydın Adnan Menderes, Eskişehir Anadolu, Ankara Hacı Bayram Veli, Muğla Sıtkı Koçman, Burdur Mehmet Akif Ersoy, Samsun Ondokuz Mayıs, İzmir Ege, Niğde Ömer Halis Demir, Afyon Kocatepe ve Isparta Uygulamalı Bilimler üniversitelerinden Arkeoloji, Restorasyon, Sanat Tarihi, Mimarlık, Epigrafi, Tarih, Kimya, Biyoloji, Jeoloji ve Antropoloji alanlarında çalışan öğretim elemanı, uzman ve öğrenciler katkıda bulunmuşlardır.

³ Kazıya destek verenlere, emeği geçen tüm ekip üyelerine, Muğla Müze Müdürlüğü'ne ve Bakanlık Yetkili uzmanlarına tekrar teşekkür ederim. Kentteki çalışmaları maddi olarak destekleyen ve bizleri yalnız bırakmayan Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Türk Tarih Kurumu'na, Muğla Valiliği ve Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı (YİKOB)'na, Yatağan Kaymakamlığı'na, Yatağan Belediyesi'ne, Pamukkale Üniversitesi'ne ve Türkiye İş Bankası'na şükranlarımı sunuyorum.

⁴ Gösterdikleri yakın ilgi ve yaptıkları yardımlardan dolayı başta Muğla Müdürü Gülnaz Savran ve uzmanlarına teşekkür ederim.

⁵ Kentte Rölöve, restitüsyon ve restorasyon çalışmaları kapsamında Sami Akdeniz Evi ve Fırını, Mehmet Eskişar Dükkanı-1 gibi yapıların projeleri tamamlanmış ve kurul onayları alınmıştır.

restorasyon uygulaması tamamlanmıştır. Bu yıl *gymnasion*⁶, Roma Hamamı-1 ve *bouleuterion* ile Roma Hamamı-1 arasında kalan alanda yoğunluklu olarak kazı yapılmıştır (Resim 1). Tiyatroda ise proje revizyonları ve bunlara yönelik restorasyon uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Böylelikle antik kent ve kutsal alanda hem antik hem de Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine ait yapılarda kazı, *anastylosis* ve restorasyon çalışması gerçekleştirilmiştir.

Stratonikeia ve Lagina'da yıl içinde gerçekleştirilen kazı, restorasyon ve çizim faaliyetlerinin tamamından burada bahsetme imkanı olmadığından, sadece Stratonikeia Roma Hamamı-1'de yürütülen çalışmalarda ele geçen buluntular ve yapılan tespitler hakkında bilgi verilecektir.

1.1 Roma Hamamı-1 Çalışmaları

Stratonikeia antik kenti içinde yazıtlardan Roma İmparatorluk Dönemi'nde en az 3 hamamının olduğu bilinmekle birlikte bunlardan ikisinin yeri tespit edilmiştir. Kentin doğu kısmında bulunan Roma Hamamı-2 ile ilgili olarak, kamulaştırması tamamlanmadığından genel temizlik dışında herhangi çalışma yapılmamıştır⁷. Kazı ve konservasyon çalışmaları ağırlıklı olarak Roma Hamamı-1 yapısında gerçekleştirilmektedir. Roma Hamamı-1, Batı Cadde'nin batı bölümünün güney kısmında yer almaktadır (Resim 2). Batı cadde (Söğüt 2015a, s. 610; Söğüt 2019, s. 84), kentin doğu-batı yönünde ana ulaşım arterlerinden birisini oluşturan (Söğüt 2019, 82-85, çiz. 15, res. 47-49), kentin iki merkezi ulaşım güzergahlarından birisi ve ölçü olarak bilinen en geniş olanıdır⁸. Batı Cadde'nin batı girişinde ise *in situ* olarak *Gymnasionun Propylonu* bulunmaktadır. *Propylon*dan aşağı indikten sonra caddenin başladığı kısımda *Gymnasion Propylon* Kilisesi ve bunun üst bölümünde daha sonraki döneme ait mezarlar yer almaktadır (Söğüt 2019, s. 104-105, res. 47-48, 62-64, 193-194). Batı Caddesi, *Gymnasion Propylonu*'ndan başlayıp doğuya doğru devam ederek, kuzey, doğu ve güney caddelerin birleşme yerinde bulunan *tetrapylona* ulaşmaktadır. Bu kavşakta dört yönden gelen caddenin birleşme bağlantıları ile Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerine ait yapılar yer almaktadır. Buraya ulaşan dört caddeden, kenarında en çok kazıların yapıldığı yer Batı Caddesi'dir. Batı Caddesi'nin *gymnasiona* bağlantısını sağlayan *propylon*, bu *propylonun* hemen güney kısmında *latrina*, bundan sonra Roma Hamamı-1 ve Roma Hamamı-1'in doğu kenarında ise sokak bulunmaktadır. Roma Hamamı-1, bu sokağın batısında kalmaktadır. Kuzey yönde Batı Cadde'den iki ve doğudaki sokaktan bir olmak üzere toplam üç giriş ile Roma Hamamı-1 *palastrasının* kuzey ve doğu stoasına ulaşmaktadır (Resim 3).

Hamamın doğusundaki sokak ile daha doğuda yer alan *bouleuterion* arasında kazılar başlamış olmakla birlikte, buradaki yapıların kazısı tamamlanmadığından, yapıların fonksiyonu ve *bouleuterion* ile Batı Cadde arasındaki ilişkisi henüz net olarak belirlenememiştir. Sokak ile *bouleuterion* arasında, kuzeyde Batı Cadde kenarında mozaikli ve çok mekânlı bir yapı ile güneyde bir giriş kapısı ve devamında bazı mekanların ve İon düzeninde bir peristatise ait düzenlemenin varlığı görülmüştür.

Hamam, Batı Cadde kenarına kuzey-güney yönünde inşa edilmiştir. Bu planlamaya bağlı olarak kuzey kenarda doğuda *palaestra* ve buraya caddenin güney portiginden inişi

⁶ Batı Caddedeki konservasyon ve *anastylosis*e yönelik uygulamalar, Türk Tarih Kurumu tarafından desteklen proje kapsamında gerçekleştirilmiştir. Bu konuda destek olan ve emeği geçen herkese çok teşekkür ederim.

⁷ Roma Hamamı-2 yapısı, kentin kuzeydoğusunda, kuzey, batı, güney ve doğu caddelerinin kesiştiği *tetrapylonun* ve kütüphanenin doğusunda, doğu cadde aksının hemen kuzey tarafında yer almaktadır. Roma Hamamı-1 yaklaşık 300 m uzaklıktadır.

⁸ Batı cadde ile ilgili geniş bilgi için bkz. Söğüt 2024, s. 408-414, çiz. 1-2, res. 2-7.

sağlayan geçişler batı bölümünde ise Latrina'nın güneyinde bir koridor ve devamında hamamın diğer mekanları yer almaktadır. Hamamın birbirine paralel ve simetrik olarak soyunma (*apodyterium*), soğuk yıkanma (*frigidarium*), ılık yıkanma (*tepidarium*), sıcak yıkanma (*caldarium*) ve servis amaçlı kullanılan en az altı odadan meydana geldiği düşünülmektedir (Söğüt 2019, s. 69-70). Tespit edilen her mekan ayrı ayrı numaralandırılmıştır. Buna göre sıcak mekânlar hamamın güneyine, soğuk mekânlar ise kuzeyine yerleştirilmiştir. 2023 yılı çalışmalarında palaestradaki kazılara devam edilmiş ve güney kenardaki bir bölüm dışındaki kazılar tamamlanmıştır (Resim 3). Palaestra stoa peristasisine restorasyon uygulamalarına yönelik proje çalışmaları başlamıştır. Aynı yıl içerisinde kazılar başlamadan önce *apodyterium* olduğunu düşündüğümüz alanda kazılar tamamlanmış ve burada konservasyona yönelik uygulamalar devam etmektedir.

Yapılan çalışmalara göre Roma İmparatorluk Dönemi içinde hamamın inşa edilmesinden sonra bazı geçişlerin kapatıldığı, mekanların kullanımlarının değiştirildiği ve bunun devamında cephelerin mermer ile kaplandığı belirlenmiştir. Özellikle *palaestradaki* Geç Antik Çağ düzenlemelerinde başka yerlerden getirilen taşıyıcı ve üst yapı elemanlarının burada tekrar kullanıldığı anlaşılmıştır.

1.1.1 *Apodyterium / Frigidarium*

Burada yapılan kazılarda Cumhuriyet Dönemi'nden Roma Dönemi'ne kadar olan sürece ait kullanım ve kalıntılar tespit edilmiştir. Hamamın Geç Antik Çağ sonrası kullanımları, yapının kendi fonksiyonu dışında farklı amaçlarla düzenlenmiş mekanlardan oluşmaktadır.

Önce *apodyterium* olarak düzenlenen mekan daha sonra *frigidarium* olarak kullanılmıştır. Bu değişiklik süresinde mekana batıdan girişi sağlayan kapı kapatılmış ve burası bir nişe dönüştürülmüştür. Nişin tabanının zeminden yüksekliği 2,15 metredir. Mekanın ortasına da doğu kısmı yarım yuvarlak planlı, doğu-batı doğrultulu olarak içten içe 8x17,50 m ölçülerinde ve 1,38 m derinlikte bir havuz (*natatio*) inşa edilmiştir. Havuzun kuzeybatı ve güney kısmı iki basamak, doğudaki yarım yuvarlak bölümü ise tek yükselti halinde düzenlenmiştir. Bu düzenleme esnasında havuzun batı kenarına, duvarın dibine, nişin her iki kenarına gelecek şekilde birer platform yapılmıştır (Resim 4). Bu düzenlemeyle havuzun içine güney ve kuzey yönlerden kolay bir şekilde girilip çıkılabilecek durumdadır. Dıştan getirilen su, inşa edilen nişin içindeki bir kanal aracılığıyla havuzun içine akıtılmıştır. Suyun akan bölümünde oluşan travertenler suyun kireçli olmasının dışında, çok uzun süre akmış olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde dikdörtgen formlu *natationun* bir tarafı apsidal formla sonlanan örnekler Anadolu'da Perge Güney Hamamı'nda (İnan 1983, s. 3-4, 24, res. 5), ortaya çıkarıldığı biçimi ile Hierapolis Roma Hamamı L bölümünde (Ceylan 2000, s. 190, res. 4-5, 7, har. 3), Anadolu dışında Cezayir'de Qued Athmenia Pompeianus Hamamı'nın *frigidarium* kısmında görülmektedir (Yegül 1995, s. 248, fig. 297).

Frigidarium kısmı güneyde daha fazla olmak üzere, duvarı yer yer 8,5 m yüksekliğinde korunmuştur. Korunan bu duvarlara bağlı olarak kuzey ve güney duvardaki nişler ile güney duvarda yer alan geçişlerin yeri ve ölçüleri belirlenebilmektedir. Bazı nişlerin zemininde yükselti kademeleri bulunmakla birlikte genelde bu zemin seviyesinden nişler başlamaktadır. Kuzey duvarda yer alan beş nişin üst bölümlerinin güney duvarda korunan örneklerine göre tonoz biçimli olduğu düşünülmektedir. Kuzey duvara göre dahi iyi korunmuş olan güney duvarda da beş niş açıklığı bulunmakta ve bunlardan batıdan birinci ve dördüncü nişten güneyde yer alan *tepidariuma* geçiş sağlamaktadır. Bunlardan batıdaki girişin tek ve

doğudakinin ise daha büyük ve iki geçişli olduğu görülmüştür. Bu geçişlere ait kapı söve ve lentolarına ait bloklar in situ olarak yerinde ele geçmiştir.

Burada yapılan kazılarda farklı dönemlere ait kalıntı ve buluntular ele geçmiştir. Buluntulardan ikisini üst örtüye ait tonoz tuğlası üzerindeki havyan ve çocuk ayak izleri⁹ (Resim 5) ile dans eden Philiskos tipi mousa (*terpsikhore*) oluşturmaktadır (Resim 6). Mousa heykeli batı duvarının orta kısmında bulunan nişin ön bölümünde, niş zemininden 0,90 m aşağıda, havuz tabanından 1,30 m yukarıda ele geçmiştir. Heykelin bulunduğu alan *frigidarium* bölümün üst örtüsünün tamamen yıkılarak zeminde bir dolgu oluşturması ve sonra biriken toprak seviyesinin üzerine düştüğü ya da atılmış olduğu anlaşılmaktadır. Heykel nişin önüne yakın bir yerde, heykel ve kaidesi olarak iki parça halinde bulunmuştur. Ayrıca gövdeye ait 15 küçük parça ele geçirilmiştir. Kaide, heykelden daha güneyde yaklaşık aynı seviyede ayrı olarak ele geçmiştir. Heykel ve kaidenin düştüğü seviyelerde küçük farklılıklar olmakla birlikte, aynı tarihte buraya düşmüş olmalıdır. Buraya *frigidarium*un batı kenarında sonraki aşamada yapılmış olan nişin içinden düşmüş olabilir¹⁰. Nişin zemini ve duvarlarındaki mermer kaplamalar söküldüğü için heykelin buraya yerleştirilmiş olduğuna dair kesin bir iz tespit edilememiştir. Nişten akan suyun, nişin alt bölümünde kalın traverten oluşturmaları ve heykelin kaidesinde hiç kireç izine rastlanmaması, bunun zeminden hafif yükseltilmiş bir altlık üzerine konulmuş olduğunu düşündürmektedir. Yükseltilmiş altlık çevresinden su aktığı için de kaidenin etrafında kireç oluşmamıştır.

Dans eden mousa heykeli ve bunun yerleştirildiği kaideden oluşan eser, ince gözenekli ve sık dokulu beyaz mermerden yapılmıştır. 1,52 m yüksekliğindeki mousanın boyun ile birlikte baş, kollar ve sağ ayak uç kısmı eksiktir. Khiton üzerine himation giymiş olan mousanın sol omuzu geride ve eksik olmakla birlikte sol kolu yukarı ve hafif geri doğru uzatılmıştır. Sağ omuzu ise önde ve aşağıda olmak üzere sağ eli ile diz üzerindeki himationunu toplayıp yukarı çeker şekilde betimlenmiştir. Bu dans etme pozisyonunda sol ayak zemine tam basmakta ve sağ ayak dizden kırılarak hafif ileri doğru uzatılıp, muhtemelen uç kısmı ile zemine basıyor olmalıdır (Resim 6).

Baş ve kolları eksik halde ele geçen eserin elbise kıvrımlarına ait bulunan parçalardan yeri tespit edilenler aşamalı olarak restore edilmektedir¹¹. Kaliteli bir işçiliğe sahip eser üzerinde antik döneme ait kırılan kısımların kullanıldığı dönemde restore edildiği de görülmektedir. Bu uygulamalar, antik döneme ait bir heykelin hasar gören yerlerinin restore edilmesi ile ilgili farklı örneklerden birisini oluşturmaktadır¹².

Plinius (NH 36, 34-35) dönemin ünlü sanat koleksiyoneri Asinius Pollio'ya ait eserleri anlattıktan sonra Roma'da Porticus Octaviae'de sergilenen eserler arasında, Rhodos'lu ünlü yontucu Philiskos'un eserleri arasında kithara tutan Apollon, annesi Leto ve kardeşi Artemis'in yanı sıra Mousalar grubunun da olduğunu belirtmektedir. Burada sergilenen bu repliklerin orijinallerinin sayıları ve nerede oldukları uzun yıllar araştırmacıların merak konusu olmuştur. Çünkü bu heykellerin Geç Hellenistik ve Roma İmparatorluk dönemleri boyunca tekrar tekrar

⁹ Burada yapılan kazılarda frigidarium bölümü üst tonoz örtüsüne ait üç adet tuğla üzerinde, bir adet Yaban Domuzu (*Sus Scrofa*) ve bir adet Tilki ? (*Vulpes vulpes*) ile üç adet çocuk ayak izi tespit edilmiştir.

¹⁰ Alandaki tespitlere göre bu nişin zemini ve alt bölümünün yaklaşık 1 m yüksekliğindeki bölümü, dikine yerleştirilmiş iki parçadan oluşan, 0,20 m genişliğinde ve 0,015 kalınlığında, mermer plaka, bunun üst kısım ise kırmızı, yeşil beyaz renklerin görüldüğü bir fresk kaplama olmalıdır.

¹¹ Alanda yapılan çalışmalarda heykele ait olan farklı büyüklükte 15 ayrı elbise parçası tespit edilmiştir.

¹² Bu tür restorasyonlar antik dönem mimari ve heykellerde yaygın görülen uygulamalardır. Malibu'da Klasik Döneme ait heykellerin farklı yerlerinde görülen antik dönem tamirat örnekleri ve bunların uygulamaları ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Frel 1984, s. 73-92.

defalarca kopyalarının yapıldığı bilinmektedir (Özgan 2020, s. 43, 50-55, res. 44-49). R. Özgan, Philiskos'un yapmış olduğu ileri sürülen bu heykeller ve bunların kökeni ile ilgili olarak detaylı bir analiz ve değerlendirme yapmıştır (Özgan 2020, s. 52-67). Özgür plastik sanatlardaki en erken Mousa ve Apollon yontu kopyalarının Rhodos, Kos, Delos ve Rhodos Peraiası'nın ünlü kenti Stratonikeia'da ele geçmiş olmasına bağlı olarak bunların orijinallerinin uzak olmayan bir bölgede üretilmiş olduğunu belirtmiştir (Özgan 2020, s. 63). Diğer heykeller de dikkate alınarak, Philiskos'un Mousa heykellerinin, MÖ 2. yüzyılın ortalarında yontuculuk faaliyetlerinin yoğun yaşandığı Tralleis'te yaptırılıp adanmış olabileceği, hatta Attalıların Tralleis kentinde yaptırdıkları kışlık sarayın muhteşem yontularla süslenmesi için dönemin ünlü yontucusu Philiskos'un da davet edilip görevlendirilmiş olabileceği düşünülmektedir (Özgan 2020, s. 67).

Bu bilgilere bağlı olarak, Rhodos'lu ünlü heykeltıraş Philiskos'un Karia Bölgesi'nde Tralleis ve Stratonikeia gibi kentlere gelerek çalışmış olabileceği düşünülmektedir. Ancak bugüne kadar bu heykel grupları ile ilgili buluntu ele geçmediğinden yeri hep tartışmalı olmuştur. Stratonikeia Roma Hamamı-1'in *frigidarium* bölümüne başka yerden getirilip MS 2. yüzyılda tekrar sergilenmeye başlanmış olan dans eden Philiskos tipindeki mousa heykeli MÖ 2. yüzyılın ortalarına ait orijinal bir eser olması nedeniyle Philiskos'un Stratonikeia'ya kentine gelip burada çalışmış olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu verilere bağlı olarak Stratonikeia'da yapılacak kazılarda Philiskos'a ait özellikle diğer orijinal Mousa heykellerin de bulunma ihtimali artmıştır. Philiskos tipine uygun başka heykel parçaları bilinmekle birlikte, gelecekte yapılacak çalışmalar ile Philiskos'un mousa heykellerinin orijinallerini Stratonikeia'da yapmış olabileceği konusu, yeni bulunacak eserler ile daha çok netlik kazanacaktır.

Frigidarium bölümünün ortadaki havuzun çevresinde dolanan yürüyüş zemini havuz tabanından yüksekte yapılmış olup, mekanın zemini ve duvarları mermer kaplamadır. Belli yerlerde zemin mermerlerinde antik döneme ait tamiratlar yapılmıştır. Bunlar *frigidarium* bölümünün önceden planının farklı olduğunu daha sonra bazı mekanların kapatılarak ya da kullanımı değiştirilerek bir takım farklı düzenlemelerin yapıldığını göstermektedir. Özellikle mekanın ortasına havuz yapılması, batı duvarındaki geçişin kapatılarak nişe dönüştürülmesi ve önünde platformların yapılması (Resim 4), kuzey ve güney duvarlardaki nişler ve bunun içinde bulunan kapıların düzenlenmesi, doğu duvarındaki girişlerin yerlerinin değiştirilmesi, bazı girişlerin kapatılması veya nişe dönüştürülmesi, zemin ve duvarların mermer ile kaplanması (Resim 7) gibi değişiklikler yapıdaki farklı aşamaları gösteren veriler arasında yer almaktadır.

Frigidarium bölümünün havuzunun içindeki suların boşaltımı için güneybatı köşenin güney duvarına bir gider yerleştirilmiştir. Havuzun çevresindeki zemin, havuz tabanından daha yüksek olmakla birlikte buranın sularının da güneydoğu köşenin doğu duvarına yakın bir yerden alttaki kanalizasyona akıyor olmalıdır. Aynı köşeye yakın bir yerde kanalizasyon sistemine inşi sağlayan, kapağı ile birlikte özel düzenlenmiş bir bölüm bulunmaktadır. *Frigidarium* bölümünün güneyinden gelen kanalizasyon sisteminin güneydoğu köşede üstten gelen atık sular ile birleşerek, latrina ve tüm hamam mekanlarının bağlı olduğu bir merkezi kanalizasyon ağına bağlanmıştır. Bu kanalizasyon sistemi günümüz yağmur sularının boşaltılması esnasında da aktif olarak çalışmaktadır. Buna bağlı olarak yağmur sonrasında, zemin kodu çevresindeki diğer yapılara göre çok daha aşağıda olmasına rağmen hamam içinde su birikmemektedir.

1.1.2 Palaestra

Palaestra hamamın kuzeydoğu köşesinde, Batı Caddesi'nin güney sınırındadır. Batı Cadde portik arkası ile Roma Hamamı-1 arasında, ortak olarak kullanılan duvar, palaestranın

diğer kenarlardakinden daha kalındır. Palaestranın kuzey kenarında her iki kenarda cadde ile bağlantıyı sağlayan geçişler ve bunların arasında onurlandırma salonu olabileceğini düşündüğümüz mekan bulunmaktadır (Çizim 2, Resim 3). Bu mekanın güneyinde de *palaestra* stoası ve avlusu yer almaktadır. Dikdörtgen planlı palaestra stoalar ile birlikte doğu-batı yönünde 31 m, kuzey-güney yönünde 26,70 m uzunluğundadır. Palaestra ortasındaki avlu bölümü ise doğu-batı yönünde 18,30 m, kuzey-yönünde ise 16,10 m ölçülerindedir. Bu ölçülere göre doğu ve batı yönlerde 9, kuzey ve güney yönlerde ise 10 sütun bulunmaktadır. Dört yöndeki stoaların genişlikleri farklılık göstermektedir. Stoalar arasında genişlikleri en fazla olan doğu 5,25 m, batı stoa 5,30 m ölçülerindedir. Genişliği en az olan kuzey stoa 4,20 m, güney stoa ise 4,60 metredir.

Palaestra bölümüne kuzey portikten iniş ve çıkışı sağlayan batı ve doğu kenarlarda iki giriş vardır. Bunlardan batıdaki, latrina girişi önünden geçerek Batı Cadde ile Palaestra ve latrinanın bağlantısını sağlamaktadır. Bu geçiş latrina kapısına kadar aynı seviyede, daha güneydeki devamı ise basamaklı düzenlenmiştir. Bu geçişin doğu kenarında iki mekan bulunmaktadır. Bunlardan güneyde olanın girişinin *palaestradan* sağlandığı kesin olmakla birlikte arkada ve daha kuzeydeki odanın kazılan seviyesinde girişi tespit edilememiştir. Bu odanın batı ve doğu kısımlarında giriş olma ihtimali zor olduğundan, güneydeki mekandan giriş sağlanmış ya da üstündeki mekanın alt deposu olabilir.

Batıdaki merdivenli geçiş bölümünün doğusunda, palaestranın kuzey orta kısmındaki onurlandırma salonu olduğu düşünülen U planlı mekan vardır (Çizim 2, Resim 3). Buraya ait bir yazıt bulunmamış olmakla birlikte benzer plan örnekleri ve mimari düzenlemeler dikkate alınarak bu tanımlama yapılmıştır. Buranın ön cephesinde her iki kenarından duvarlar orta bölümüne doğru devam etmekte ve bir anta ile son bulmaktadır. Bu iki antanın arasında ise mevcut ölçülere göre altı sütun yer alıyor olmalıdır¹³. Her iki kenardaki antalarda korunan kaideler, alanda bulunan mimari elemanlar ve ölçülere göre postamentli Attik-ion kaide, yivsiz gövde ve Korinth başlıklarından oluşan bir sütun olmalıdır. Onurlandırma salonunun iç cephesinde yükseltilmiş bir altlık üzerinde cepheler korinth sütunları ile hareketlendirilmiştir. Bu alanın doğu ve batı kenarlarında iki, kuzey cephede ise üç niş vardır. Kuzey cephede ortadaki niş dörtgen ve diğer nişler yarım yuvarlak planlıdır. Nişlerin her iki kenarları ve kuzey kenarın köşelerine gelecek şekilde sütunlar yerleştirilmiştir. Sütunlar Attik-ion kaideli, yivsiz monoblok gövdeli ve Korinth başlıklıdır. Bunların üzerine gelen üstyapı elamanları da cepheler ile cepheleri duvarlara bağlayan mimari elamanlardan oluşmaktadır.

Onurlandırma salonun doğusunda, *palaestraya* inişi sağlayan ikinci geçiş ve bu geçişin doğusunda iki odalı bölüm vardır. Bu geçiş düz ayak ve basamaklı olacak şekilde düzenlenmiştir. Buradaki mekanlardan kuzeydekine Batı Cadde'den bir kapı ile girilmektedir. Güneydeki odanın ise mevcut seviyede girişi tespit edilemediğinden, üst kısmın alt deposu olabilir.

Palaestranın doğu kısmındaki sokağın kenarında, *palaestra* arka duvarı yükselmektedir. Bu duvar, batı yöndeki stoa arka duvarı ile yaklaşık aynı kalınlıkta yapılmıştır. Kuzeydeki Batı Cadde'den itibaren güneye doğru eğimli olan sokağın kotu cadde kadar olmasa bile yine palaestra seviyesinden yüksektedir. Sokağın zemini kayrak taş döşeme ve ortasında kuzeyden güneye doğru eğimli olan kanalizasyon sistemi yer almaktadır. Doğudaki portığın

¹³ Bu kısım daha sonraki dönemde kapatıldığı için sütunların yerleştirildiği stylobat kısmı görülememiştir. Bu nedenle sütun sayısı bilinmekle birlikte net ölçüleri kesinleştirilememiştir.

güneydoğu köşesinde, doğu duvarda sokaktan *palaestraya* geçişi sağlayan kapı ve yarım yuvarlak planlı basamaklı iniş görülmektedir.

Palaestranın güney kenarında, stoasının arkasında bulunan daha güneydeki mekan ile ortak olan kırık ve dörtgen taşlardan oluşan kireç harçlı ve mermer kaplama bir duvar bulunmaktadır. Bu duvardan hamamın güneyindeki mekanlara geçişi sağlayan iki kapı vardır. Bunlardan batıdaki tek, doğudaki iki geçişlidir. Kapıların söve ve lentoları mermer bloklardan oluşmaktadır. Güney duvarın batı bölümündeki kapı, daha sonra kapatılarak *palaestra* portik kısmına açılan bir nişe dönüştürülmüştür.

Palaestra batı duvarı kırık ve dörtgen taşlardan yapılmış kireç harçlı ve cephesi mermer kaplamalıdır. Bu duvar, kuzeyde bulunan batı girişin hizasından başlayıp, Latrina, lahit koridoru ve *frigidarium* bölümünün doğu kenarı boyunca uzamaktadır. Batı stoadan *frigidarium* bölümüne geçişi iki girişli bir kapı sağlamaktadır. Bu kapının söve ve lentoları mermerden yapılmıştır.

Palaestranın dört yönünde arka kısımları duvara yaslanan ve ön cephesinde sütun sırası olan stoalar bulunmaktadır. Stoa *peristasis*lerine ait MS 2. ve 3. yüzyıl düzenlemeleri, postamentli Attik-ion kaide, yivsiz gövde ve Korinth başlıklarından oluşmaktadır. Buradaki postamentli ve devşirme bloklardan oluşan kaideler 0,70-0,89 m, gövde 3,52-4,37 m ve başlık 0,56-0,63 olmak üzere toplam sütun yüksekliği 5,40 m civarında, bunun üzerine gelen iki ayrı tipte düzenlenen arşitrav, friz ve korniş bloğu dahil toplam üst yapı ise 1,10-1,20 m yüksekliğindedir (Resim 8). Bu ölçüler dikkate alındığında, cephe yüksekliği bütün olarak 6,50-6,60 metredir. Geç Antik Çağ'da bu düzenlemeler değişmiştir. Bu değişim döneminde orijinal malzemesi olan bazı postamentli Attik-ion kaideler kullanılmakla birlikte, başka yerlerden getirilmiş farklı duvar ve yapı blokları üzerine yerleştirilen Attik-ion kaideler ve bunun üzerine tamburlardan oluşan sütun gövdeleri ve Korinth başlıklarından oluşan bir sütun düzenlemesi yapılmıştır (Resim 8). Tek parça ve tamburlardan oluşan Ionik yivli ve yivsiz gövdelerin yanı sıra güneydoğu köşede tek parça burma yivli bir gövdenin de kullanıldığı belirlenmiştir. Benzer düzenlemeler daha önceki çalışmalarda Kuzey Cadde *peristasis*inde de kullanılmış ve bunların MS 5. yüzyıl düzenlemesi olabileceği belirlenmişti (Söğüt 2015b, s. 382; Söğüt 2018, s. 443).

Stoa zeminlerinin bazı bölümleri sonraki dönemlerde sökülmüş olmakla birlikte batı ve kuzey yönlerde daha net döşemeler görülebilmektedir. Kuzey stoa büyük mermer bloklardan oluşmaktadır. Batı stoa ise panolar halinde, her birisi farklı geometrik düzenlemelerden oluşan zeminlerdir. Stoların zeminlerinde en zengin süsleyeme sahip düzenleme batı yönündedir. *Palaestra* zemini yüksekliği doğuda daha fazla ve kuzey köşeye doğru azalmak kaydıyla 495,45-495,20 m arasında değişmektedir. Bunlara göre caddenin zemin suyu eğimi, her yönden batı stoa kuzey bölümüne doğru verilmiştir. Buradaki kanalizasyon sistemi günümüzde halen daha çalışmaktadır.

Palaestra bölümünün *peristasis* yüksekliği mevcut bloklara göre yaklaşık olarak hesaplanabilmektedir. Bunlara göre kuzey kenardaki onurlandırma salonunun üst örtüsü tek eğimli kırma çatı ve kuzey stoa yönünde olmalıdır. *Palaestranın* dört yönündeki stoa üst örtüleri ise tek eğimli kırma çatı halinde *palestra* orta yönüne doğru verilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Palaestra bölümünde yapılan çalışmalarda Cumhuriyet Dönemi'nden Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar tarihlenen mimari ve küçük buluntular ele geçmiştir. Roma Hamamı-1'in MS 1. yüzyılda var olduğu ve sonrasında bu tarihten itibaren değişiklik ve yenilemelerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle MS 2. yüzyılda daha belirgin düzenlemelerin olduğunu söylemek mümkündür. Bu düzenlemelerde de etkili olan MS 139 yılı depremi

olmalıdır. Ayrıca MS 365 yılı depremi ve sonrasında MS 5. yüzyıl içinde de bazı değişikliklerin yapılmış olduğu ortaya çıkmaktadır. Arkeometrik yöntemlerle yapılan analiz sonuçlarına göre Geç Antik Çağ düzenlemesinin en son MS 610 yıllarında yıkıldığı belirlenmiştir. Bu tarih, kentteki yapıların büyük çoğunluğunun tahrip olduğu ve buna göre kentin en çok küçüldüğü döneme denk gelmektedir (Söğüt 2018, s. 451; Söğüt 2020, s. 382).

MS 7. yüzyılın ilk çeyreği sonrasına ait dolgu alan içinde Orta ve Geç Doğu Roma (Bizans) Dönemi izleri görülmekle birlikte anıtsal mimariye ait olabilecek kalıntılara rastlanılmamıştır. Bulunan kalıntılar daha çok sivil mimariye ait olabilecek küçük mekanlara sahip tekil örneklerdir. Bunlar *frigidarium* içinde, hamamın duvarlarına bağlı oluşturulan mekanlarda daha net belirlenebilmiştir. Orta Bizans Dönemi ile ilgili olarak olasılıkla 1060-1080 yıllarında ve 6 şiddetinden fazla olduğu öngörülen depremin de buradaki zayıf mimariye sahip yapıların yıkılmasında etkili olduğu düşünülmektedir (Söğüt 2019, s. 238-239; Kumsar-Aydan 2019, s. 275).

Türk Dönemi ile ilgili olarak MS 13. yüzyıldan Cumhuriyet Dönemi'ne kadarki sürece ait kalıntı ve küçük buluntulara rastlanmıştır. Beylikler Dönemi'ne ait seramik (Resim 9) ve küçük buluntular ile sivil mimariye ait olabilecek kalıntılar, yerleşimin bu alana kadar yayılmış olduğunu göstermektedir. Osmanlı Dönemi ile ilgili en özgün buluntu grubundan birisini ise *frigidarium* bölümünde doğudan ikinci nişin üst seviyelerinde, Cumhuriyet Dönemi ev zeminden 0,55 m aşağıda ele geçen Osmanlı ve Avrupa sikkelerinden oluşan definedir¹⁴. Bu definenin paraları üzerinde, para keselerine ait kumaş kalıntıları in situ olarak tespit edilmiştir (Resim 10)¹⁵. Cumhuriyet Dönemi'ne ait evlerin inşasında, hamamın bazı duvarları evin yan duvarları olarak kullanılmakla birlikte, çoğunlukla evler antik dönem taşlarının kullanıldığı yeni yapılmış duvarlara sahiptir. Roma Hamamı-1'in *tepidarium* bölümü üzerine inşa edilmiş olan Müzeyyen Saygın evinin inşasında hamamın bazı duvarları, evin yan duvarları olarak kullanılmıştır. Mehmet Saygın evi ise *frigidarium* kuzey duvarı, lahit koridoru ve latrina üzerine gelecek şekilde inşa edilmiş ve antik yapıların duvar olarak kullanılmadığı evlerden birisidir.

2- *Lagina Çalışmaları*

Lagina Hekate Kutsal Alanı'nda ağırlıklı olarak *propylon* çevresinde kazılar ve tapınak alanında da çizim çalışmaları yapılmıştır. *Propylon*un güney ve güneydoğu bölümünde, *propylon*un temenos duvarı ile bağlantısının belirlenmesine yönelik kazılara devam edilmiştir. *Propylon*'un güneyinde yapılan kazılarda stoanın batısında ve dış bölümünde bir Latrina ortaya çıkarılmıştır (Resim 11). Latrina'nın doğusunda, *propylon*un güneyinde, stoanın içinde kalacak şekilde, *propylon* ve stoanın mimari blokları kullanılarak inşa edilmiş bir kireç ocağının kalıntıları tespit edilmiştir. *Propylon*un güneyinde, güney stoaya doğru devam eden batı stoa peristasisine ait alt yapı bloklarının bir bölümüne rastlanmıştır. Orijinal haliyle bulunan bu blokların kademeli bir şekilde doğruya doğru, altındaki toprak dolgu ile birlikte kaydıkları belirlenmiştir. Bu alt yapı bloklarının *propylon* ile bağlanan bölümü, alana inşa edilen kireç ocağı nedeniyle bu seviyede net olarak belirlenememiştir. Kireç ocağının kaldırılmasından

¹⁴ Define 4'ü Amerika ve Avrupa ülkelerine; 102'si Osmanlı İmparatorluğu'na ait toplam 106 adet sikkeden oluşmaktadır. Sikkelerin 38'i altın ve 68'i gümüştür.

¹⁵ Sultan Abdülmecid Dönemi'ne ait, Konstantiniye darplı 20 kuruşun üzeri kumaş kaplı olmakla birlikte, H. 1255 (M. 1848-1849) yılına ait olduğu düşünülmektedir.

sonra alanda yapılacak kazılar esnasında *propylon* ve stoa bağlantısı ile ilgili verilere ulaşılabileceği düşünülmektedir.

Çizim çalışmalarında da Hekate Tapınağı'nın rölöve ve restitüsyonu ile ilgili çalışmalar devam etmiştir. Çizim çalışmaları dışında, tapınağın cella duvarlarının üzerine gelen üst yapı bloklarının alanda geçici anastylosis düzenlenmesinde köşe blokları yerleştirilmiştir. Bu anastylosis çalışmalarının yapının bütünü anlamak ve mimari blokların uyumunu alanda net bir şekilde görmek için restorasyon yapıncaya kadar gerekli olduğu düşünülmektedir. Buna bağlı olarak tapınak cella duvarları üst yapısının bütün halinde alana kurulması ile ilgili tapınağın kuzey kısmındaki uygun boş alanda çalışma başlatılmıştır.

Tapınağın mevcut bloklarına göre yapılan restitüsyon çizimleri ile ilgili çalışmaların büyük bir kısmı tamamlanmıştır. Bu çizim sayesinde tapınak mimarisi ile ilgili net verilere ulaşılmış, eski tapınak ve bunun sonraki düzenlemeleri, mevcut yapının yeni peristasis yüksekliğine göre ayarlanması ile ilgili detaylar belirlenmiştir. Yapılan çizimlere bağlı olarak gerçekleştirilen çizimlerden birisini de tapınak duvarları ve bunların üzerindeki Roma Senatusu kararı oluşturmaktadır. Tapınak duvarları üzerindeki yazıtların yerleştirilişi her zaman araştırmacıların merak konusu olmuştur. Yeni araştırmalar ve yapılan çizimlere göre en önemli tarihi yazıtların bazılarının konumlarını belirlemek mümkün olmuştur. Bunlar özellikle MÖ 81'den kalma pronaosun sol dış duvarına Senatus konsültumunun, sağ antanın ön tarafına da "Anta-kararı"nın yerleştirildiği ile ilgilidir. Yazıtlar antadan başlayarak pronaos ve naosun sağ dış duvarının tamamını kaplamaktadır. Yapılan tespitler ile ilgili son durum makaleye dönüştürülerek yayınlanmıştır (Brize vd. 2023, s. 1–56). Bu çalışmalara bağlı olarak tapınak duvarlarının yüksekliği ve örgüdeki taşların sıralanışı da kesinleştirilmiştir (Çizim 3-4).

Çizim Listesi

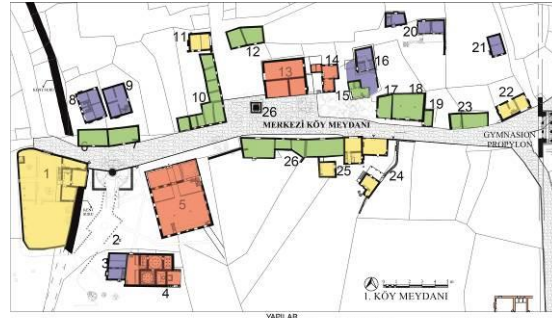
- Çizim 1- Merkezi Köy Meydanındaki Yapılar
- Çizim 2- Roma Hamamı-1, restitüsyon çizimi
- Çizim 3- Lagina Hekate Tapınağı Sol Anta (Brize vd. 2023, Abb. 1)
- Çizim 4- Lagina Hekate Tapınağı Sağ Anta (Brize vd. 2023, Abb. 2)

Resimlerin Listesi

- Resim 1- Köy Meydanı ve Batı Cadde
- Resim 2- Roma Hamamı-1 ve yakın çevresindeki yapılar
- Resim 3- Roma Hamamı-1
- Resim 4- *Frigidarium*un batı duvarındaki niş, önündeki platformlar ve havuz
- Resim 5- Tuğla üzerindeki çocuk ayak izleri
- Resim 6- Dans Eden Mousa heykeli
- Resim 7- *Frigidarium* kuzey cephenin doğudan ilk nişi ve mermer kaplamaları
- Resim 8- *Palaestra*da bulunan sütun ve üst yapı bloklarından örnekler
- Resim 9- Beyliker Dönemine ait seramiklerden örnekler
- Resim 10- Sultan Abdülmecid Dönemi'nden para üzerindeki kumaş kalıntısı
- Resim 11- Lagina Hekate Kutsal Alanı *propylonu* güneyindeki latrina

KAYNAKLAR

- Brize, Ph., Schulz, Th., Söğüt, B., (2023), Neue Überlegungen zur Anbringung der Inschriften am Hekate-Tempel von Lagina, *Archäologischer Anzeiger* 2023/2, s. 1–56.
- Ceylan, A. (2000), Hierapolis Roma Hamamı 7. Dönem Kazı ve Restorasyon Çalışmaları, *10. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, Ankara, s. 189-200.
- Frel, T. (1984), Ancient Repairs to Classical Sculptures at Malibu, *The J. Paul Getty Museum Journal* 12, s. 73-92
- İnan, J. (1983), Perge Kazısı 1981 Çalışmaları”, *Türk Arkeoloji Dergisi* XXVI-2, Ankara, s. 1-63.
- Kumsar, H. ve Aydan, Ö. (2019), Stratonikeia Antik Kenti ve Lagina Kutsal Alanındaki (Milas-Muğla) Deprem İzlerinin Jeo-Arkeolojik Değerlendirmesi, (Ed. B. Söğüt), *Stratonikeia Çalışmaları 4, Mimari, Heykel ve Küçük Buluntu Araştırmaları*, İstanbul: Ege, s. 267-278.
- Özgan, R. (2020), *Hellenistik Devir Heykeltraşlığı IV*, Aydın: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Söğüt, B. (2015a), Stratonikeia 2013 Yılı Çalışmaları, *36. Kazı Sonuçları Toplantısı-3*, s. 597-622.
- Söğüt, B. (2015b), Stratonikeia'daki Koruma Uygulamalarından Örnekler (Ed. E. Okan – C. Atila) *Prof. Dr. Ömer Özyiğit'e Armağan*, İstanbul: Ege, s. 379-396.
- Söğüt, B. (2018), Geç Antik Çağda Stratonikeia (Ed. C. Şimşek-T. Kaçar), *Laodikeia Çalışmaları Ek Yayın Dizisi 1, Geç Antik Çağda Lykos Vadisi ve Çevresi*, İstanbul: Ege, s. 429-458
- Söğüt, B. (2019), *Stratonikeia (Eskihisar) ve Kutsal Alanları*, İstanbul: Ege.
- Söğüt, B. (2020), Stratonikeia ve Lagina 2018 Yılı Çalışmaları, *41. Kazı Sonuçları Toplantısı-1*, s. 373-392.
- Söğüt, B. (2024), Stratonikeia ve Lagina 2022 Yılı Çalışmaları, *43. Kazı Sonuçları Toplantısı-4*, 2024, s. 407-426.
- Yegül, F. K. (1995), *Baths and Bathing in Classical Antiquity*, Newyork: The Architectural History Foundation/Cambridge Mass: The MIT Press.

LEANT

- 1. Evler
- 2. Cami
- 3. Mektep
- 4. Hamam
- 5. Kona
- 6. Kona
- 7. Kona
- 8. Kona
- 9. Kona
- 10. Kona
- 11. Kona
- 12. Kona
- 13. Kona
- 14. Kona
- 15. Kona
- 16. Kona
- 17. Kona
- 18. Kona
- 19. Kona
- 20. Kona
- 21. Kona
- 22. Kona
- 23. Kona
- 24. Kona
- 25. Kona
- 26. Kona

YAPILAR

- 1. Cami
- 2. Cami
- 3. Cami
- 4. Cami
- 5. Cami
- 6. Cami
- 7. Cami
- 8. Cami
- 9. Cami
- 10. Cami
- 11. Cami
- 12. Cami
- 13. Cami
- 14. Cami
- 15. Cami
- 16. Cami
- 17. Cami
- 18. Cami
- 19. Cami
- 20. Cami
- 21. Cami
- 22. Cami
- 23. Cami
- 24. Cami
- 25. Cami
- 26. Cami

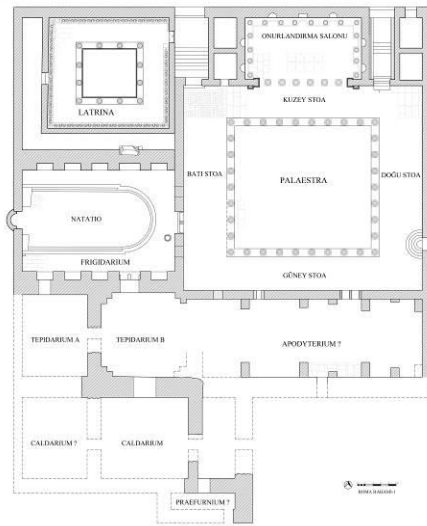
Çizim 1- Merkezi Köy Meydanındaki Yapılar

Resim 1- Köy Meydanı ve Batı Cade

Resim 2- Roma Hamamı-1 ve yakın çevresindeki yapılar

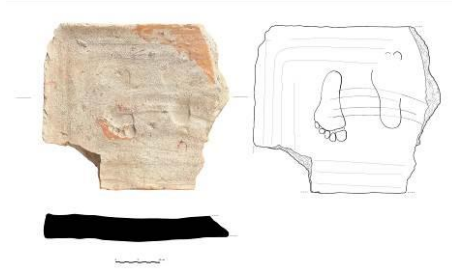
Çizim 2- Roma Hamamı-1, restitüsyon çizimi

Resim 3- Roma Hamamı-1

Resim 4- Frigidariumun batı duvarındaki niş, önündeki platformlar ve havuz.

Resim 5- Tuğla üzerindeki çocuk ayak izleri

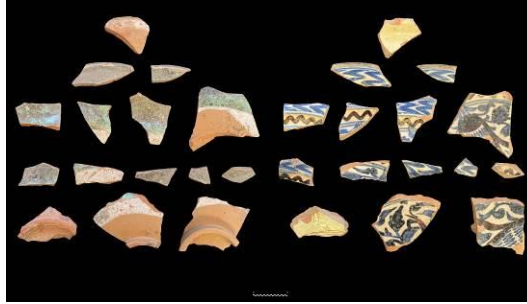
Resim 6- Dans Eden Mousa heykeli

Resim 7- Frigidarium kuzey cephenin doğudan ilk nişi ve mermer kaplamaları

Resim 8- Palaestrada bulunan sütun ve üst yapı bloklarından örnekler

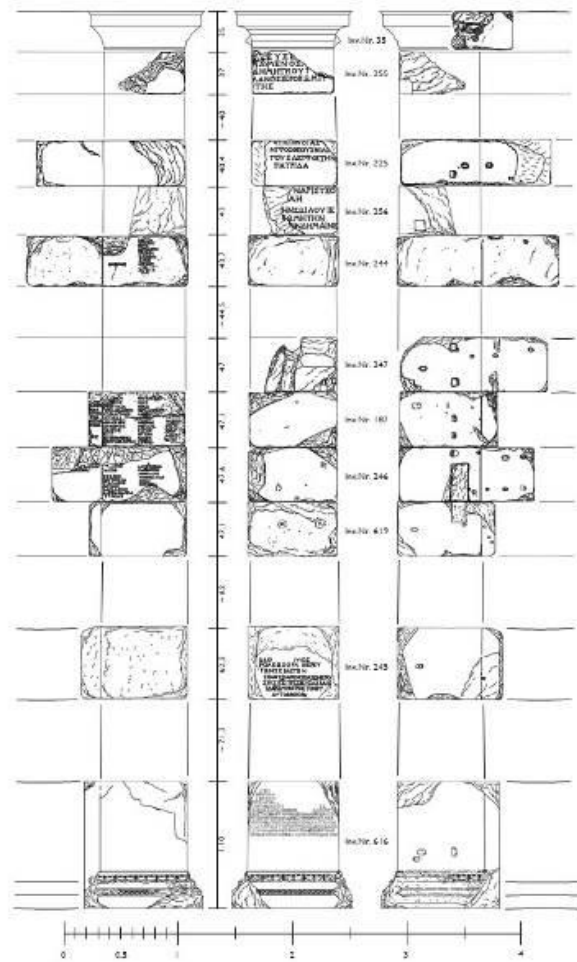
Resim 9- Beyliker Dönemine ait seramiklerden örnekler

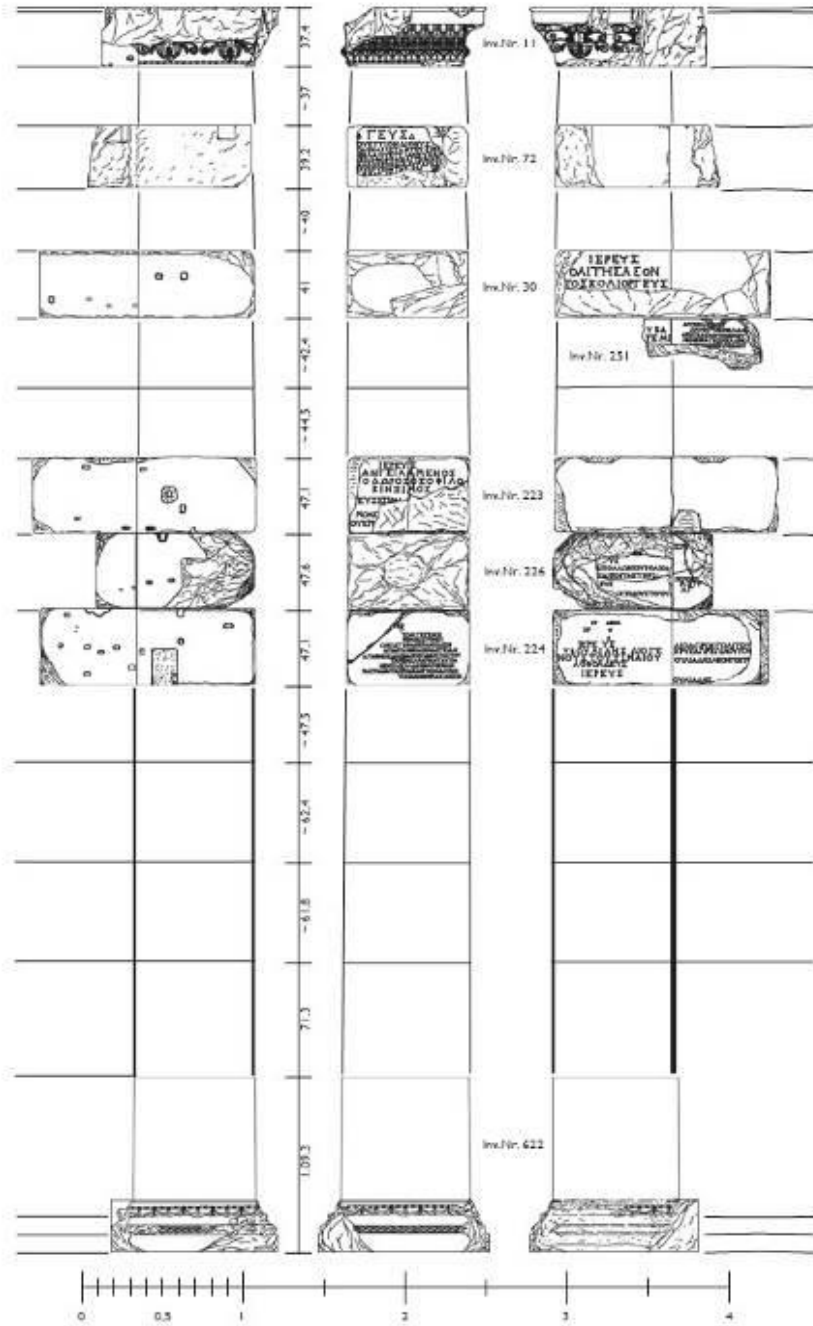
Resim 10- Sultan Abdülmecid Dönemi'nden para üzerindeki kumaş kalıntısı

Resim 11- Lagina Hekate Kutsal Alanı propylonu güneyindeki latrina

Çizim 3- Lagina Hekate Tapınağı Sol Anta (Brize vd. 2023, Abb. 1)

Çizim 4- Lagina Hekate Tapınağı Sağ Anta (Brize vd. 2023, Abb. 2)